

EXPOSITIO SYMBOLI APOSTOLORUM
JANA Z KWIDZYNA
JAKO ŹRÓDŁO BADAŃ NAD ŚREDNIOWIECZNĄ
TEOLOGIĄ I EGZEGEZĄ BIBLIJNĄ

Słowa kluczowe: Jan z Kwidzyna, *Expositio Symboli Apostolorum*, diecezja pomezkańska

Keywords: Johannes Marienwerder, *Expositio Symboli Apostolorum*, Pomesanian diocese

Schlüsselwörter: Johannes Marienwerder, *Expositio Symboli Apostolorum*, Diözese Pomesanien

WSTĘP

Jan z Kwidzyna należy do wybitnych przedstawicieli średniowiecznej Pomezanii. Dzięki wielkiej pracy wykonanej przez ks. bpa prof. dr. hab. Juliana Wojtkowskiego wiele dzieł Pomezkańczyka zostało wydanych drukiem i przełożonych na język polski. W większości dotyczą one bł. Doroty z Mątów, której Jan był spowiednikiem i kierownikiem duchowym. Był on także gorącym zwolennikiem jej kanonizacji. W ostatnich latach publikowane są także pisma mistrza Jana niezwiązane bezpośrednio z Mistyczką Pomezkańską. Otwierają one drogę do zapoznania się z szerszym spectrum jego poglądów filozoficznych i teologicznych. Aktualnie przygotowywane jest wydanie drukowane i tłumaczenie głównego dzieła Jana z Kwidzyna, którym jest *Expositio*¹ *Symboli Apostolorum*. Chodzi tu o obszerny wykład dwunastu artykułów *Symbolu Apostolskiego*, który skierowany był przede wszystkim do ówczesnych duszpasterzy. Poniższe opracowanie stanowi formę wprowadzenia do *Expositio*. Dzieło to staje się dostępne dzięki ks. bp. prof. dr. hab. Julianowi Wojtkowskiemu oraz jego wielkiej pracy translatorskiej i edytorskiej².

* Ks. dr. hab. Marek Karczewski, prof. UWM, biblista, wykładowca Wydziału Teologii UWM w Olsztynie (Katedra Teologii Fundamentalnej, Dogmatycznej i Nauk Biblijnych) oraz w Wyższym Seminarium Duchownym w Elblągu. E-mail: marek.karczewski@uwm.edu.pl ORCID: 0000-0001-9435-3832

¹ W literaturze naukowej dzieło to określa się jako *Expositio*. W łacinie średniowiecznej tytuł brzmi *Expositio*.

² Autor artykułu wyraża ks. bp. prof. dr. hab. Julianowi Wojtkowskiemu serdeczne podziękowanie za udostępnienie efektów wykonanej pracy edytorskiej oraz zachętę do podejmowania badań nad pismami Jana z Kwidzyna.

Ze względu na rolę jaką odegrał Jan z Kwidzyna w ostatnich latach życia Mistyczki Kwidzyńskiej oraz w przygotowaniu jej procesu beatyfikacyjnego relatywnie liczne są publikacje naukowe dotyczące tego obszaru badań. Na ten temat pisali m.in.³: P. Nieborowski⁴; R. Stachnik⁵; A. Triller⁶; M. Borzyszkowski⁷; P. Hörner⁸; D. Elliot⁹; A. Westphaelinger¹⁰; A. Charytka¹¹; F. Küenzlen¹²; S. Mossman¹³; U. Stargardt¹⁴; S. Hartmann¹⁵; M. Kowalczyk¹⁶; A. Sauerbaum¹⁷; J. Wiśniewski¹⁸;

³ Podano w porządku chronologicznym.

⁴ *Die Selige Dorothea von Preussen. Ihr Heiligensprechungsprozess und ihre Verehrung bis in unsere Zeiten*, Breslau 1933.

⁵ *Zum Schrifttum über die selige Dorothea von Montau*, ZGAE 27(1939), s. 231–241.

⁶ *Der Kanonisationsprozess Dorotheas von Montau (1394–1405) als Quelle zur alt-preussischen Kulturgeschichte und Volkskunde*, w: *Preussenland und Deutscher Orden. Festschrift für Kurt Forstreiter zur Vollendung seines 60. Lebensjahres (Ostdeutsche Beiträge aus dem Göttinger Arbeitskreis, 9)*, hrsg. H. Kraus u. a., Würzburg 1958, s. 311–343.

⁷ *Błogosławiona Dorota z Mątów i jej droga na ołtarze Pańskie*, SW 14(1977), s. 517–537; *Błogosławiona Dorota z Mątów*, Olsztyn 1984; *Życie duchowe bł. Doroty z Mątów Wielkich*, w: *Epoka i życie błogosławionej Doroty z Mątów*, red. J. Wiśniewski, Elbląg 1996, s. 73–82.

⁸ *Dorothea von Montau: Überlieferung – Interpretation. Dorothea und die osteuropäische Mystik*, Information und Interpretation 7, Frankfurt a. M. 1993.

⁹ *Authorizing a life: The collaboration of Dorothea of Montau and John Marienwerder*, w: *Gendered voices: Medieval saints and their interpreters*, red. C.M. Mooney, Philadelphia 1999, s. 186–191.

¹⁰ *Der Mann hinter der Heiligen: Die Beichtväter der Elisabeth von Schönau, der Elisabeth von Thüringen und der Dorothea von Montau*, Krems 2007.

¹¹ *Dorothea di Montau un modello di santità mistica in Prussia alla fine del Medioevo*, Roma 2010.

¹² *Sprechen und der Sprecher in Das Leben der heiligen Dorothea des Johannes Marienwerder*, „Oxford German Studies” 39 (2010), s. 160–180.

¹³ *Dorothea von Montau and the Masters of Prague*, „Oxford German Studies” 39/2(2010), s. 106–123.

¹⁴ *Dorothy of Montau*, w: *Medieval Holy Women in the Christian Tradition c. 1100 - c. 1500*, red. A. Minnis – R. Voaden, Brepols collected essays in European culture 1, Turnhout 2010, s. 475–496.

¹⁵ *Bridal mysticism and the politics of the Anchorhold: Dorothy of Montau*, w: *Anachoritism in the Middle Ages: texts and traditions*, red. C. Innes-Parker, Cardiff 2013, s. 101–113.

¹⁶ *Aspekty teologiczne objawień bł. Doroty z Mątów według „Liber de Festis” Mistrza Jana z Kwidzyna*, w: *Veritas Christi Liberat. Księga pamiątkowa ku czci Księdza biskupa Jacka Jezierskiego w 65. rocz. urodzin, 40. rocz. kapłaństwa i 20. rocz. biskupstwa*, red. K. Parzych-Blakiewicz, P. Rabczyński, J.M. Wojtkowski, Olsztyn 2014, s. 377–388; *Charakterystyka doświadczeń mistycznych bł. Doroty z Mątów na podstawie historycznych źródeł autorstwa Mistrza Jana z Kwidzyna*, SW 51(2014), s. 95–107.

¹⁷ *„O wie gar wundirbar ist dis wibes sterke!”: Discourses of Sex, Gender, and Desire in Johannes Marienwerder’s Life of Dorothea von Montau*, „Oxford German Studies” 39/2(2010), s. 181–197; *„A room with a view”: zur Spannung zwischen Kontemplation und Leben in der Welt in den Dorotheenviten des Johannes Marienwerder*, w: *Müsse im kulturellen Wandel: Semantisierungen, Aenlichkeiten, Umbesetzungen*, red. B. Hasebrink, Linguae & Litterae 35, Berlin 2014, s. 131–151.

¹⁸ *Bł. Dorota z Mątów Wielkich w pomezzańskim Kwidzynie (1391–1394–XXI w.)*, SE 14(2013), s. 271–288; *Niektóre aspekty pobożności błogosławionej Doroty z Mątów*, w:

W. Zawadzki¹⁹; A.E. Majewska²⁰. Pojawiają się także studia dotyczące fenomenu popularności Doroty z Mątów w okresie po jej śmierci²¹.

Natomiast na temat szerszej pojętej twórczości Jana z Kwidzyna pisali m.in.: F. Hipler²²; A. Schleiff²³; H. Westphal²⁴, T. Kujawska-Komender²⁵; M. Borzyszkow-

„Kwidzyńska rekluza”. *Uniwersalne i regionalne przejawy kultu bł. Doroty z Mątów Wielkich*, red. J. Hochleitner, Kwidzyn 2014, s. 53–76; *Środowisko społeczne życia bł. Doroty z Mątów*, w: *Beatae Dorothea Montoviensis Prussiae Patrona. 40. rocznica zatwierdzenia kultu błogosławionej Doroty z Mątów Wielkich*, red. W. Zawadzki, Kwidzyn 2017, s. 64–79.

¹⁹ *Synteza i charakterystyka bibliografii o bł. Dorocie z Mątów Wielkich*, w: *Beata Dorothea Montoviensis Prussiae Patrona. 40. rocznica zatwierdzenia kultu błogosławionej Doroty z Mątów Wielkich*, red. W. Zawadzki, Kwidzyn 2017, s. 129–152.

²⁰ *Aktualność wskazań błogosławionej Doroty dla człowieka XXI wieku*, *SPelp* 53(2019), 291–303.

²¹ S. Samerski, *Dorothea und kein Ende. Bemerkungen zur Prozess- und Kultgeschichte der hl. Dorothea von Montau*, w: *Cura animarum. Seelsorge im Deutschordensland Preußen*, Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands 45, hg. von S. Samerski, Köln – Weimar – Wien 2013, s. 200–216;

J. Kuuliala, *Disability and Religious Practices in Late Medieval Prussia: Infirmary and Miraculous in the Canonization Process of St. Dorothea of Montau (1404–1406)*, w: *Lived Religion and the Long Reformation in Northern Europe c. 1300–1700*, red.. S. Katajala-Pelomaa, R.M. Toivo, Leiden–Boston 2017, s. 46–74

²² *Meister Johannes Marienwerder und die Klausnerin Dorothea von Montau*, *ZGAE* 3(1864–1866), s. 166–299; *Johannes Marienwerder, der Beichtvater der seligen Dorothea von Montau*, *ZGAE* 29(1956–1960), s. 1–92 (opr. H. Schmauch i J. Westpfahl).

²³ *Die Bedeutung Johann Marienwerders für die Theologie und Frömmigkeit im Ordenstaat Preussen*, „*Zeitschrift für Kirchengeschichte*” 60(1941), s. 50–60.

²⁴ *Johannes Marienwerder*, w: *Altpreußische Biographie*, opr. Ch. Krollmann, Band 1, Königsberg 1941, s. 305–306.

²⁵ *Wstęp do badań nad pismami Doroty z Mątów*, „*Nasza Przeszość*” 5(1957), s. 84–132.

ski²⁶; H. Rossmahn²⁷; S. Kwiatkowski²⁸; J. Wenta²⁹, A.B. Krupa³⁰, M. Glauert³¹; A. Mentzel-Reuters³², J. Kaliszuk³³, M. Karczewski³⁴.

Badania naukowe nad *Expositio* były prowadzone do połowy XIX wieku³⁵. Jednak dopiero ks. prof. dr hab. Marian Borzyszkowski dokonał transliteracji Prologu *Expositio*, dodając doń komentarz naukowy dotyczący zawartych w nim poglądów Jana z Kwidzyna.

1. JAN Z KWIDZYNA JAKO AUTOR *EXPOSITIO*³⁶

Jan z Kwidzyna (1343–1417) znany w międzynarodowej literaturze naukowej jako Johannes (Joannes) Marienwerder³⁷ należy do najwybitniejszych duchownych katolickich średniowiecznej Pomezanii. W latach 1365–1387 przebywał w Pra-

²⁶ *Problematyka filozoficzna i teologiczna w twórczości Jana z Kwidzyna (1343–1417)*, *SW* 5(1968) s. 111–199; *SW* 6(1969), 85–171.

²⁷ *Johannes Marienwerder, ein ostdeutscher Theologe des späten Mittelalters*, „Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen–Mähren–Schlesien“ 3(1973), s. 221–251.

²⁸ *Wpływ doktryny Jana Taulera na hagiograficzną sylwetkę Doroty z Mąków w piśmiennictwie Jana z Kwidzyna*, w: *Balticum. Studia z z dziejów polityki, gospodarki i kultury XII–XVII wieku ofiarowane Marianowi Biskupowi w 70. rocznicę urodzin*, red. Z.H. Nowak, Toruń 1992, s. 189–196.

²⁹ *Jan z Kwidzyna*, w: *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. S. Gierszewski, Z. Nowak, t. II, Gdańsk 1994, s. 288–289.

³⁰ *Jan z Kwidzyna*, w: *Epoka i życie błogosławionej Doroty z Mąków*, red. J. Wiśniewski, Elbląg 1996, s. 91–96.

³¹ *Das Domkapitel von Pomesanien*, Toruń 2003, s. 486–494.

³² *Das pomesanische Domkapitel als literarisches Zentrum. Der Fall des Prager Magisters Johannes Marienwerder*, w: *Deutschsprachige Literatur des Mittelalters im östlichen Europa: Forschungsstand und Forschungsperspektiven*, red. R.G. Päsler – D. Schmidtke, Heidelberg 2006, s. 157–175.

³³ *Johannes Marienwerder*, w: *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, red. G. Dunphy, Leiden – Boston 2010, s. 1081.

³⁴ *Symbolika orla we wprowadzeniu do Żywota Doroty z Mąków*, w: *Vivat Pomesania! Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. dr. hab. Janowi Wiśniewskiemu, Dziejopisowi Pomezanii w 40-lecie święceń kapłańskich i 65. urodzin*, red. S. Ewertowski, M. Karczewski, M. Żmudziński, Olsztyn 2015, s. 266–275; *Teksty biblijne w Żywocie Doroty z Mąków mistrza Jana z Kwidzyna*, w: *Beatae Dorothea Montoviensis, Prusiae Patrona. 40. rocznica zatwierdzenia kultu błogosławionej Doroty z Mąków Wielkich*, red. W. Zawadzki, Kwidzyn 2017, s. 114–123.

³⁵ F. Hipler, *Meister Johannes Marienwerder*, s. 185–200.

³⁶ W opracowaniu życiorysu naukowego i twórczości Jana z Kwidzyna korzystano z niektórych informacji opublikowanych już przez autora artykułu, które uzupełniono i poszerzono. Zob. M. Karczewski, *Symbolika orla we wprowadzeniu do Żywota Doroty z Mąków*, w: *Vivat Pomesania! Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. dr. hab. Janowi Wiśniewskiemu, Dziejopisowi Pomezanii w 40-lecie święceń kapłańskich i 65. urodzin*, red. S. Ewertowski, M. Karczewski, M. Żmudziński, Olsztyn 2015, s. 266–275; *Teksty biblijne w Żywocie Doroty z Mąków mistrza Jana z Kwidzyna*, w: *Beatae Dorothea Montoviensis, Prusiae Patrona. 40. rocznica zatwierdzenia kultu błogosławionej Doroty z Mąków Wielkich*, red. W. Zawadzki, Kwidzyn 2017, s. 114–123.

³⁷ Jan z Kwidzyna, zarówno w czasie studiów praskich jak i jako kanonik pomezanski określał siebie jako *Jo(hannes) dictus Marienwerder*, zob. M. Glauert, *Das Domkapitel von Pomesanien*, Toruń 2003, s. 493.

dze studiując na Uniwersytecie Karola³⁸, osiągając tu kolejne stopnie naukowe oraz szczeble kariery uniwersyteckiej w wydziale sztuk wyzwolonych i wydziale teologii³⁹. Wysoki poziom studiów, dogodnie położenie Pragi oraz liczne związki z Zakonem Krzyżackim powodowały, że uczelnia ta była bardzo popularna wśród studentów pruskich⁴⁰. Jan z Kwidzyna po uzyskaniu stopni bakałarza i licencjata na początku roku 1369 został magistrem sztuk wyzwolonych. Od 4 kwietnia 1369 był już wykładowcą podległym profesorowi Henrykowi Tottingowi von Oyta. Jednocześnie w roku 1369 rozpoczął studia na wydziale teologii uzyskując kolejne stopnie naukowe (1375 – baccalaureus cursos; 1377 – baccalaureus formatus; 1380 – licentiatius; 1384 – magister). Prawdopodobnie w roku 1373 przyjął święcenia kapłańskie. Od tej pory występował jako kapłan diecezji pomezjańskiej: *Johannes, quondam Petri dicti Marienwerder, presbiter Pomezaniensis dioecesis*⁴¹. Był też kanonikiem kościoła zamkowego pw. Wszystkich Świętych w Pradze (1377–1386). W roku 1387 Jan powrócił do rodzinnego miasta. Bezpośrednim powodem tego powrotu były prawdopodobnie spory i niekorzystne rozwiązania dotyczące organizacji kierowania uniwersytetem w Pradze⁴², a także plany utworzenia nowego uniwersytetu w Chełmnie. Przypuszczalnie pod koniec pobytu w Pradze Jan złożył profesję jako kapłan Zakonu Szpitalnego Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego, stając się duchowym krzyżackim⁴³. Przyjął kanonię katedralną w Kwidzynie i w latach 1388–1417 pełnił funkcję dziekana Pomezjańskiej Kapituły Katedralnej⁴⁴. W latach 1392–1394 był spowiednikiem⁴⁵ i kierownikiem duchowym bł. Doroty z Mątów. Umarł w Kwidzynie 19 września 1417 r. i został pochowany w katedrze pomezjańskiej.

³⁸ Powołany przywilejem papieża Klemensa VI w roku 1347. Od roku 1348 Posiadał cztery fakultety: sztuk wyzwolonych, lekarski, prawny i teologiczny. Zob. <https://cuni.cz/UK-103.html> (dostęp 15.07.2021).

³⁹ M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna*, s. 112, przypis 9.

⁴⁰ M. Borzyszkowski podaje, że już w 1355 roku (uniwersytet powstał w roku 1348 r.) studiował w Pradze rodowity Prus Mikołaj Gerke de Hogenberg, W latach 1372–1414 na wydziale prawa studiowało co najmniej 126 studentów z Prus, z których sześciu uzyskało tytuł bakałarza, dwóch lub trzech doktoraty z prawa kościelnego. Na wydziale sztuk wyzwolonych w latach 1367–1387 sześćdziesięciu studentów pruskich uzyskało stopnie naukowe, pośród nich Jan z Kwidzyna, tamże, s. 114.

⁴¹ M. Glauert, *Das Domkapitel von Pomesanien*, s. 489.

⁴² Radykalne odsunięcie od wpływu na kierowaniem uczelnią nie-Czechów, zob. M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna*, s. 121–122.

⁴³ 16 sierpnia 1387 roku występuje jako *magister Iohannes dictus Marinwerdir, sacra theologiae professor ac canonicus religiosus ordinis beatae Mariae domus theutonicorum ecclesiae Pomezaniensis*, zob. M. Glauert, *Das Domkapitel von Pomesanien*, s. 486.

⁴⁴ Zob. R. Biskup, *O ustroju, strukturze i składzie osobowym krzyżackich kapituł katedralnych w średniowiecznych Prusach*, w: *Studia z dziejów Diecezji Pomezjańskiej w 775. rocznicę jej utworzenia. Materiały z V Sympozjum Dorotańskiego w Kwidzynie (23.06.2018)*, red. J. Liguz, Pelpin 2020, s. 101–117.

⁴⁵ Po raz pierwszy bł. Dorota spowiadała się u Jana z Kwidzyna za namową Mikołaja z Pszczółek w wigilię Bożego Ciała 1391 r., M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna*, s. 135.

M. Borzyszkowski⁴⁶ podaje zestawienie czołowych praskich osobistości uniwersyteckich, które prawdopodobnie mogły oddziaływać na formację intelektualną Jana z Kwidzyna. Do grupy tej zalicza: Konrada Waldenhausera⁴⁷, Jana Milicza z Kromieryża⁴⁸, Wojtecha (Wojciecha) Rankovy'ego⁴⁹ i Macieja z Janowa⁵⁰. Największy jednak wpływ na poglądy Jana z Kwidzyna wywarł jego promotor Henryk Totting von Oyta⁵¹ (1330–1397). Wpływ ten może dotyczyć także okresu kwidzyńskiego mistrza Jana⁵².

W roku 1355 von Oyta⁵³ jako magister sztuk wyzwolonych studiował na uniwersytecie praskim także teologię. W 1362 i 1367 r. pełnił funkcję rektora studium generalnego w Erfurcie. W 1367 r. należał do grona profesorów wydziału *atrium* uniwersytetu w Pradze. Wiadomo, że w roku 1369 wypromował m.in. Jana z Kwidzyna. W latach 1377–1380 studiował teologię w Paryżu, pozostając w bliskich relacjach z Henrykiem z Hesji i Marsyliuszem z Inghen. W latach 1380–1384 wykładał teologię na uniwersytecie Karola w Pradze. W swoich poglądach filozoficznych kojarzony był z nominalizmem, pozostającym pod wpływami św. Augustyna, św. Bernarda z Clairveaux oraz Jana Gersona. Przed rokiem 1371 został oskarżony przez Wojciecha Rankovy'ego przed trybunałem papieskim o głoszenie błędnej nauki na temat sakramentu pokuty⁵⁴. Ostatecznie Henryk Totting von Oyta został oczyszczony

⁴⁶ Tamże, s. 117–118.

⁴⁷ Augustinianin, studiował w Pawii, słynny mówca i kaznodzieja. Występował przeciwko nadużyciom wśród duchowieństwa, szczególnie symonii oraz rozdźwiękowi między wskazaniami Ewangelii i życiem wiernych. Nie występował jednak bezpośrednio przeciwko Kościołowi czy papieżowi. Autor *Postilla studentium pagensium*. Zmarł w roku 1369. Tamże, s. 117.

⁴⁸ Notariusz królewski i kanonik kościoła św. Wita w Pradze. Zrezygnował z urzędów, by oddać się pracy duszpasterskiej. Dążył do odnowy moralnej duchowieństwa i wiernych. Był pod wpływem mistycyzmu oraz poglądów Joachima da Fiore. Sądził, że Praga może stać się nowym Jeruzalem, głównym ośrodkiem odnowy religijnej. Deprecjonował nauki świeckie podkreślając, że tylko teologia jest godna studiowania. Poglądy nt. naprawy Kościoła zawarł w traktacie *Libellum de Antichristo*. Postulował m.in. codzienną Komunię św. wiernych. Zmarł w roku 1374. Tamże, s. 117–118.

⁴⁹ Scholastyk katedralny i doradca biskupa praskiego. Studiował w Paryżu i Oksfordzie. Promotor nacji czeskiej. Głosił idee koncyliaryzmu. W roku 1371 prowadził spór teologiczny z H. Totting von Oyta. Zmarł w roku 1388. Tamże, s. 118.

⁵⁰ Absolwent uniwersytetu praskiego. Związany z Miliczem i Rankovy'm. Zwolennik poglądów Joachima da Fiore i Jana Wicliffa. Autor traktatu *Regulae Veteris et Novi Testamenti*, w którym zawarł poglądy dotyczące bliskiego nadejścia Antychrysta, konieczności powrotu do zwyczajów pierwotnego Kościoła poprzez odrzucenie hierarchii i obrzędów kościelnych. Bazę Kościoła mieli stanowić wierni świeccy, którym należy umożliwić codzienne przyjmowanie sakramentów świętych. Ten ostatni pogląd odwołał na synodzie w Pradze w roku 1388. Uważany za prekursora Jakuba ze Stříbna i Jana Husa. Zmarł w roku 1393. Tamże.

⁵¹ Studiował i wykładał w Pradze, w Erfurcie i na paryskiej Sorbonie. Był współzałożycielem Uniwersytetu Wiedeńskiego, zob. A. Lang, *Heinrich Totting von Oyta*, w: *Neue Deutsche Bibliografie*, Bd. 8, Berlin 1969, s. 426.

⁵² F. Hipler, *Meister Johannes Marienwerder*, s. 222 powołuje się na fragment listu Jana z Kwidzyna, w którym zwraca się do dawnego mistrza o poradę w sprawie częstej komunii świętej Doroty z Matów.

⁵³ M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna*, s. 118–120.

⁵⁴ Dotyczył on niektórych aspektów tej nauki m.in. możliwości głoszenia słowa Bożego przez kaznodzieję pozostającego w grzechu ciężkim, tamże, s. 119.

ny z zarzutów. Po jego stronie opowiedzieli się m.in. Tomasz ze Štihného⁵⁵, Mateusz z Krakowa⁵⁶, Jan z Kwidzyna oraz większość profesorów uniwersytetu praskiego.

Podobnie nie bez znaczenia była znajomość Jana z Kwidzyna z Mateuszem z Krakowa oraz innymi osobowościami naukowymi i duszpasterzami praskimi⁵⁷.

W klimacie szerokiej debaty na temat konieczności i możliwych dróg odnowy Kościoła Jan włączył się w nurt poszukiwań odnowionej, wolnej od przeintelektualizowania teologii. Jego poglądy były wyważone i umiarkowane. Odpowiedź znajdował również w odnowie teologicznej i pobożnościowej, związanej z rozwijającą się wówczas *devotio moderna*⁵⁸.

2. EXPOSITIO SYMBOLI APOSTOLORUM NA TLE PIŚMIENICTWA JANA Z KWIDZYNA

Ze względu na relację Jana z Kwidzyna do mistyczki i rekluzji Doroty z Mątów (1347–1394) jego pisma można podzielić na dwie główne grupy. Pierwszą stanowią dzieła bezpośrednio związane z życiem i wizjami Mistyczki Pomezkańskiej. Natomiast w grupie drugiej umieścić należałoby pozostałe pisma. Jan z Kwidzyna był duchowym opiekunem Doroty oraz promotorem jej kultu po jej śmierci, która nastąpiła 25 czerwca 1394 roku. Należał również do głównych orędowników kanonizacji Doroty. Dlatego właśnie stał się autorem głównych dzieł dedykowanych jej życiu i duchowości⁵⁹. Prawdopodobnie bezpośrednio po śmierci kwidzyńskiej rekluzji powstała pierwsza wersja jej życiorysu, czyli *Vita Prima* (1394–1395). Możliwe, że w jego opracowaniu autor korzystał z pomocy Jana Rymana⁶⁰. Kolejna wersja życiorysu zatytułowana jako *Vita Lindana (Compendium Minor)*; ok. 1398) mogła stanowić wprowadzenie do trylogii: *Liber de Festis*, *Vita Latina* oraz *Septililium*. Głównym autorem całości był Jan z Kwidzyna. Niektóre partie mogły pochodzić od

⁵⁵ Zwolennik profesorów praskich Milicza i Macieja z Janowa. Pisał po czesku. Zmarł w roku 1409. Tamże.

⁵⁶ Był absolwentem uniwersytetu w Pradze. Uczeń Henryka Tottinga Oyty. Pozostawał w przyjacielskich relacjach z Janem z Kwidzyna. Autor licznych traktatów teologicznych, komentarzy i kazań, w których krytykował zaniedbywanie obowiązków kapłańskich, symonię, nepotyzm. Krytykował działalność kurii rzymskiej oraz wzywał do zwołania soboru powszechnego celem zwyciężenia schizmy w Kościele. Koncentrował się na kwestiach związanych z teologią praktyczną, m.in. sposobach celebracji mszy św. i słuchania spowiedzi. Był zwolennikiem częstego przyjmowania komunii św. przez wiernych. W 1387 r. na zaproszenie wielkiego mistrza udał się do Kwidzyna. Zmarł w roku 1410. Tamże, s. 120. 122.

⁵⁷ F. Hipler, *Meister Johannes Marienwerder*, s. 215 wskazuje na także na środowisko duszpasterskie Pragi, które wywarło wpływ na Jana.

⁵⁸ Zob. W. Bielak, *Devotio moderna w polskich traktatach duszpasterskich do połowy XV w.*, Lublin 2002, s. 21–74; K. Żukowska, *Intymna ścieżka. Późnośredniowieczna pobożność jako kontekst dla Reformacji*, „Zagadnienia Rodzajów Literackich” LX, z. 4 (2017), s. 159–173.

⁵⁹ Zob. M. Kowalczyk, *Charakterystyka doświadczeń mistycznych bł. Doroty z Mątów*, s. 95–107.

⁶⁰ M. Borzyszkowski powołuje się na opinię R. de Baucka zawartą w jego edycji *Vita prima B. Dorotheae, auctore ut videtur Joanne Marienwerder ex codice ms. Bodecensi*, ed. R. de Bauck, *Acta Sanctorum*, Octobris XIII, Parisiis 1883, s. 493–497, zob. *Problematyka filozoficzna*

Jana Rymana⁶¹. W opracowaniu *Liber de Festis*⁶² (1398) Jan opisał objawienia, które otrzymała Dorota, a także praktyki religijne wkomponowane w układ roku liturgicznego. W tym samym 1398 r. powstała kolejna biografia Doroty z Mątów znana jako *Vita Latina*. Pełny tytuł żywota brzmi *Liber vitae venerabilis domine Dorothee vidue*. Sam Jan określa ją jako *Septisigillum* lub księga *Von den siben insigeln*⁶³.

W roku 1400 wydano *Septililium venerabilis Dominae Dorotheae*⁶⁴. W dziele znalazły się relacje Doroty spisywane przez Jana z Kwidzyna, Jana Rymana oraz mistrza Bertranda. Prawdopodobnie w latach 1400–1404 Jan z Kwidzyna napisał popularną niemieckojęzyczną wersję żywota Doroty *Vita Germanica* opartej na *Vita Lindana* i *Septililium*, znaną także jako *Das Leben der zelygen frawen Dorothee*. Została ona wydana drukiem w Malborku w roku 1492⁶⁵. Ostatnia redakcja żywota Mistyczki Kwidzyńskiej została zawarta w dokumentacji związanej z rozpoczętym jej procesem kanonizacyjnym. Miała ona zostać przedłożona urzędnikom papieskim przez Jana Rymana w roku 1404. Jest znana jako *Libellus de vita, virtutibus et mi-*

i teologiczna, s. 136, przypisy 143.146. Autor wskazuje także na treść listów zakonnych, *Epistula Prima 1394 Procuratori Ordinis Teutonicorum Romae missa* (Deutschordensfoliant 276 – Miscellanea, Staatsarchiv Göttingen k. 60r–61v oraz *Epistula secunda 1394 (vel 1395) Procuratori missa* (Deutschordensfoliant 276 – Miscellanea, Staatsarchiv Göttingen, k. 62r–63v).

⁶¹ Tłumaczenie polskojęzyczne – Jan z Kwidzyna, *Księga Świętych*, tłum. J. Wojtkowski, Olsztyn 2013. We wstępie zawarto argumenty za szybką kanonizacją Doroty oraz informacje o nastrojach panujących w diecezji pomezkańskiej. Informacji na temat Mistyczki dostarcza 87 rozdziałów dedykowanych omówieniu jej życiorysu przed przybyciem do Kwidzyna, jej pobytowi, teologii mistycznej oraz chwalebnej śmierci. Zob. M. Kowalczyk, *Aspekty teologiczne objawień bł. Doroty z Mątów według „Liber de Festis” Mistrza Jana z Kwidzyna*, w: *Veritas Christi Liberat. Księga pamiątkowa ku czci Księdza biskupa Jacka Jezierskiego w 65. rocz. urodzin, 40. rocz. kapłaństwa i 20. rocz. biskupstwa*, red. K. Parzych-Blakiewicz, P. Rabczyński, J.M. Wojtkowski, Olsztyn 2014, s. 377–388.

⁶² Tamże, s. 137–138.

⁶³ Tamże, s. 11–21.138.419–426. Tłumaczenie polskojęzyczne – Jan z Kwidzyna, *Żywot Doroty z Mątów*, tłum. J. Wojtkowski, Lublin 2012.

⁶⁴ M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna*, s. 139. Tłumaczenie polskojęzyczne – Jan z Kwidzyna, *Siedmiolilie Doroty w Mątów*, tłum. J. Wojtkowski, Olsztyn 2012. Księga zawiera prolog oraz siedem ksiąg. Poszczególne księgi dedykowane są objawieniom oraz stosowanej terminologii, dziejom Doroty przed przybyciem do Kwidzyna, charakterystyce jej przeżyć mistycznych oraz jej świętości. Zasadniczą treść tworzy siedem traktatów poświęconych stopniom miłości, posłannictwu Ducha Świętego, Eucharystii, kontemplacji duszy w czasie ekstazy, doskonałości chrześcijańskiej oraz spowiedzi Doroty. Główny cel dzieła stanowiło wykazanie świętości Doroty. Nazwa pochodzi od udzielonych jej siedmiu łask podobnych do kwiatu lilii z potrojną mocą wewnętrzną oraz poczwórnym układem zewnętrznym.

⁶⁵ *Das Leoben der zelygen frawen Dorothee clewsenerynne yn thumkirchen czu Marienwerdir Gedruckt und volendt in der stat Marienborck durch mich Jacop Karweysze goldsmyt, den dingstag nach gregory alsz man czelete MCCCC unde CXII lob sey gote*. Jedyne egzemplarz oryginalny znajduje się w Petersburgu, M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna*, s. 139, przypis 165.

*raculis Doroteae (Scriptum de vita et fama et sanctitatae Dorothee)*⁶⁶. Zawiera ona syntezę informacji na temat życia, cnót i cudów Doroty z Mątów.

Do pozostałych pism Jana z Kwidzyna należy zaliczyć należy parafrazę modlitwy *Pater noster* (Praga, przed 1386 r.)⁶⁷, kazania synodalne *Expergiscimini hodie, anime deuote* (Praga, ok. 1384 r.)⁶⁸, *Expositio Symboli Apostolorum* (Praga lub Kwidzyn, rok 1387 lub 1399/1401), traktat *De Octo Beatitudinibus* (Kwidzyn, koniec XIV w.)⁶⁹, trzy mowy kaznodziejskie (*sermones*) o zmarłych (Kwidzyn, ok. 1402)⁷⁰ oraz list na temat wyższości uczynków (Kwidzyn, między 1394–1417)⁷¹. Prawdopodobnie Jan z Kwidzyna jest także autorem *Annalów Pomezkańskiej Kapituły Katedralnej* z lat 1393–1398⁷². W dyskusji naukowej wskazuje się na dwa pisma Jana z Kwidzyna, co do których faktycznego autorstwa istnieją poważne wątpliwości. Są to *Oracio post missam dicenda* oraz tekst *O spowiedzi świętej*. W przypadku pierwszego nie ma pewności czy Jan był autorem tej modlitwy⁷³. W przypadku tekstu o spowiedzi H. Westphal przypisuje go Janowi, ustalając jego powstanie na rok 1404. M. Borzyszkowski, analizując zawartą w nim treść dostrzega kontrast wobec poglądów Jana z Kwidzyna zawartych w *Expositio* oraz *Sermo secundus*.

Na tle twórczości Jana z Kwidzyna niezwiązanej bezpośrednio z Dorotą z Mątów *Expositio Symboli Apostolorum* należy do najważniejszych dzieł tego autora. Wstępne badania dotyczące ilości istniejących manuskryptów tego dzieła wskazują, że tekst ten był bardzo znany w Kościele średniowiecznym. Tylko w bibliotekach uniwersyteckich, klasztornych, miejskich oraz innych instytucji w krajach niemieckojęzycznych znajduje się kilkadziesiąt manuskryptów tego dzieła. Większość rękopisów, których lokalizację ustalono, pochodzi lat 1430–1450 (Stegmüller F., 1951; RB 4780; 4780,1; 5725; Tríška J., 1967, 120; 1981, 275)⁷⁴. Ich wielka liczba bardzo ogranicza

⁶⁶ M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna*, s. 140. Akta kanonizacyjne Doroty z Mątów zostały przełożone na język polski przez bpa prof. Juliana Wojtowskiego, zob. *Akta procesu kanonizacyjnego Doroty z Mątów od 1394 do 1521 / z krytycznego wyd. R. Stachnika, A. Birch-Hirschfeld Triller oraz J. Westphal, Olsztyn 2014.*

⁶⁷ M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna*, s. 122.

⁶⁸ M. Borzyszkowski, *Jana z Kwidzyna († 1417) kazanie synodalne „Expergiscimini hodie” wygłoszone w Pradze po 1384 roku, SW 6(1969), 509–522. Treść oraz podobieństwa do *Expositio Symboli Apostolorum* analizuje M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna*, s. 122–126.*

⁶⁹ Zob. *Joannes Marienwerder, De octo beatitudinibus*, tłum. J. Wojtkowski, wstęp M. Kowalczyk, *FT 18(2017)*, s. 243–272. Transliteracja i przekład J. Wojtkowski, wprowadzenie M. Kowalczyk. Tekst łaciński zaczerpnięty z Ms Mar Q 27, k. 163r–170 przechowywanego w Bibliotece Gdańskiej PAN.

⁷⁰ M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna*, s. 132–134.

⁷¹ Omówienie i treść listu, określanego także jako *List do księcia Austrii Albrechta na temat apostołatu modlitwy i uczynków zasługujących* przedstawił M. Borzyszkowski, *Tekst i problematyka listu Jana z Kwidzyna († 1417) do księcia Austrii Albrechta na temat apostołatu modlitwy i uczynków zasługujących*, *SW 16 (1977)*, s. 539–549.

⁷² M. Glauert, *Das Domkapitel von Pomesanien*, s. 490–491.

⁷³ M. Borzyszkowski, *Problematyka filozoficzna i teologiczna*, s. 142–145.

⁷⁴ Sigle manuskryptów wg sytemu F. Stegmüller, *Repertorium biblicum medii aevi*, Bd. 1–11, Madrid 1950–1980 oraz J. Tríška, *Repertorium biographicum Universitatis Pragensis praehussiticae 1348–1409*, Prag 1981.

możliwości wykonania kompletnych prac krytyczno-literackich. Nie bez znaczenia jest także argument związany z datacją rękopisu gdańskiego, który uważa się za najstarszą istniejącą wersję *Expositio*. Tym nie mniej istnienie tak wielu egzemplarzy manuskrytu wskazuje, że dzieło to z różnych względów było cenione i kopiowane.

3. EDYCJA OLSZTYŃSKA *EXPOSITIO*

3.1. Pionierski charakter opracowania

Stopniowe publikowanie transkrypcji i opracowania średniowiecznego rękopisu *Expositio Symboli Apostolorum* Jana z Kwidzyna jest prowadzone w środowisku naukowym związanym z Kościołem katolickim. W roku 1968 ks. prof. Borzyszkowski opublikował drukiem spis treści do *Expositio*, tzw. tablicę (tabula)⁷⁵, a w 1974 r. opracowanie *Prologu* do *Expositio*⁷⁶. Publikacja ta była uważana za jedyny wydany drukiem fragment *Expositio Symboli Apostolorum* na świecie. W roku 2019 bp J. Wojtkowski opublikował w „Studiach Elbląskich” kolejny niewielki fragment *Expositio* wraz z komentarzem⁷⁷. Edycja tych fragmentów *Expositio* bazowała na znajdującym się w Bibliotece Gdańskiej PAN manuskrypcie średniowiecznym Johannes Marienwerder: *Expositio Symboli Apostolorum* – Rękopis 1977, datowanym na rok 1401. W przygotowaniu transkrypcji posiłkowano się także manuskrytem 299 n. 163a 0 175b z Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie.

Aktualnie w oparciu o te same manuskrypty przygotowywane jest wydanie drukiem tekstu łacińskiego oraz tłumaczenie na język polski całości dzieła. Autorem tej edycji jest bp Julian Wojtkowski. Ten wybitny znawca pism Jana z Kwidzyna, jak też ks. M. Borzyszkowski, stoją na stanowisku, że rękopis gdański *Expositio* należy do tekstów najbliższych oryginałowi⁷⁸. Wydanie drukiem największego dzieła Jana z Kwidzyna powinno sfinalizować się w najbliższym czasie. Pozwoli ono na dotarcie do treści wykładu *Symbolu Apostolskiego* mistrza Jana tym, którzy nie posiadają umiejętności odczytywania średniowiecznych manuskryptów łacińskich. Dostępność wersji drukowanej w języku łacińskim otwiera możliwość do skorzystania z niej przez szeroko pojęte środowisko naukowe mediewistów w perspektywie międzynarodowej. W kontekście badań nad historią Kościoła katolickiego w średniowiecznej Pomezanii publikacja transkrypcji i tłumaczenia *Expositio* pozwoli też na dotarcie do jednego z najważniejszych dzieł o charakterze filozoficzno-teologicznym Jana z Kwidzyna. Natomiast tłumaczenie traktatu na język polski umożliwi szeroki dostęp do źródła wszystkim, którzy po nie sięgną.

⁷⁵ *Expositio*, k. 5a–8vd. M. Borzyszkowski, *Jan z Kwidzyna, Spis treści wyjaśnienia Symbolu Apostolskiego (po 1399) (= Tabula)*, *SW* 5(1968), s. 585–590.

⁷⁶ M. Borzyszkowski, *Jana z Kwidzyna Prolog do Expositio Symboli Apostolorum*, (*Textus et Studia in historiam theologiae in Polonia excoltae spectantia*, II, 2), Warszawa 1974, s. 9–61.

⁷⁷ J. Wojtkowski, *Kosmoogia Jana z Kwidzyna*, *SE* 20(2019), s. 195–198.

⁷⁸ F. Hipler, *Meister Johannes Marienwerder*, s. 185, przypis 2 cytuje *Expositio* na podstawie kodeksu 1249 z Biblioteki Uniwersyteckiej w Królewcu z roku 1401. Zawierał on także *Komentarz do Ośmiu Błogosławieństw i oratio dominica*.

3.2. Edycja olsztyńska i tłumaczenie średniowieczne z roku 1485

21 sierpnia 1485 w Ulm staraniem Konrada Dinckmuta ukazała się drukiem wersja niemieckojęzyczna *Expositio Symboli Apostolorum* Jana z Kwidzyna. Wersja niemieckojęzyczna nosi tytuł *Erklärung der zwölf Artikel des christlichen Glaubens*. Kilkanaście egzemplarzy tego wydania znajduje się w renomowanych bibliotekach niemieckich i są one dostępne w formie elektronicznej⁷⁹. Porównanie tekstu manuskryptów opracowanych przez ks. Borzyszkowskiego oraz bp. Wojtkowskiego, a także wersji drukowanej w języku niemieckim z roku 1485 nie pozostawia wątpliwości, że edycja olsztyńska jest bardziej kompletna. *Erklärung der zwölf Artikel* określane w opracowaniach słownikowych i encyklopedycznych twórczości Jana z Kwidzyna jako przekład *Expositio* w rzeczywistości posiada formę dość obszernego streszczenia tekstu łacińskiego. Zauważalne są różnice, do których należy zaliczyć m.in.:

- a) pominięcie niektórych treści związanych z argumentacją teologiczną,
- b) pominięcie niektórych cytatów tekstów biblijnych,
- c) bardziej szczegółową tabulę z wyraźnym akcentem na treści apologetyczne.

Prawdopodobnie zatem zamiast mówić o przekładzie na język niemiecki należałoby mówić o skrócie lub parafrazie oryginalnego tekstu *Expositio*. Ukazanie się streszczenia *Expositio* w języku niemieckim pod koniec XV w. świadczy o ciągle trwającej popularności dzieła oraz o autorytecie Jana z Kwidzyna w ówczesnym środowisku eklezjalnym.

4. EXPOSITIO SYMBOLI APOSTOLORUM JANA Z KWIDZYNA JAKO ŹRÓDŁO BADAŃ NAUKOWYCH

Pisma Jana z Kwidzyna stanowią źródła informacji na temat poglądów autora, jego osobowości twórczej oraz kontekstu religijno-społecznego, w którym działał. *Expositio* stanowi wykład fundamentalnych prawd wiary katolickiej zawartej w *Apostolskim Wyznaniu Wiary*, określanym także jako *Symbol Apostolski*. Wykład ten określany jest też czasami jako pismo o charakterze pastoralnym. Wydaje się jednak, że bogactwo problematyki i oryginalność rozważań sugerują, iż aspekt pastoralny jest oparty na solidnej bazie filozoficznej, biblijnej, dogmatycznej i teologiczno-moralnej. Jan z Kwidzyna dzieli się w *Expositio* całą swoją wiedzą z zakresu filozofii i teologii, które wydają się być tutaj ściśle połączone. Pomezańczyk zna skomplikowane problemy współczesnej mu debaty teologicznej (koniec XIV w.), która w dużej mierze wiązała się z próbami odnowy Kościoła. Niektóre z postulatów pojawiających się w środowiskach uniwersyteckich były bardzo radykalne. Błędy i tendencje destrukcyjne miały pojawiać się także w środowisku pomezańskim⁸⁰. Szanse na odnowę Jan z Kwidzyna dostrzega w zwróceniu się ku religijności opartej o osobiste

⁷⁹ Wg katalogu INKA (Inkunabulenkatalog) dostępnych jest 11 egzemplarzy tego wydania. Dostęp online m.in. Digitale Bibliothek – Münchener Digitalisierungszentrum (MDZ), BSB-Ink: E-88.

⁸⁰ *Expositio*, Tabula, k. 5a; Prolog, k. 9d. Autor mówi o ogólnie o herezjach, które przed rokiem 1399 pojawiły się nawet w Kwidzynie.

doświadczenie Boga, a także w pogłębionej duchowości. Autor *Expositio* nie odrzuca racjonalnego myślenia. Jednak droga do poznania pełni prawdy jest niemożliwa bez pomocy Boga i Jego światła. Teologia widziana jest tutaj jako uprzywilejowana droga poznania Boga, a jej szczyt stanowi poznanie mistyczne. Zbliżając się do Boga i poznając Go człowiek wierzący zdaje sobie coraz bardziej sprawę, że intelekt nie wystarcza. Potrzebne jest światło łaski będące niezasłużonym darem. Oś teologiczną *Expositio* stanowi prawda o możliwości wiecznego zbawienia. W tej perspektywie Jan z Kwidzyna przedstawia główne prawdy dogmatyczne i wskazuje na odpowiedzialność moralną. Istotne miejsce w jego przesłaniu zajmuje polemika z błędnymi opiniami dotyczącymi rozumienia prawdy wiary i praktyk chrześcijańskich⁸¹.

Teologia Jana z Kwidzyna jest określana jako teologia biblijna⁸². W dziełach kościelnych pisarzy średniowiecznych stosowanie argumentacji biblijnej nie było czymś nadzwyczajnym. Wydaje się jednak, że w wykładzie Pomezkańczyka *Pismo Święte* zajmuje miejsce szczególne. Według *Expositio* w procesie poznania Boga znajomość *Pisma Świętego* odgrywa rolę fundamentalną⁸³. Jest ono źródłem wiedzy o Bogu, gdy lekturze towarzyszy światło Ducha Świętego⁸⁴. W wykładzie na temat drugiego artykułu *Symbolu Apostolskiego* Jan z Kwidzyna poświęca wiele uwagi na refleksję dotyczącą relacji Bóg Ojciec – Słowo Odwieczne. Akcentowanie znaczenia *Pisma Świętego* osiąga swoje apogeum w wykładzie na temat Słowa, czyli drugiej Osoby Trójcy Świętej⁸⁵.

W tekście *Expositio* znaleźć można ponad pięćset trzydzieści cytatów biblijnych, zarówno z *Nowego*, jak i *Starego Testamentu*. Ponadto w niektórych miejscach w kontekst wykładu wkomponowane są aluzje nawiązujące do tekstów biblijnych. Autor przywołuje także zarówno komentarze patrystyczne do *Pisma Świętego* (św. Augustyn, św. Hieronim i in.) jak i homilie autorów średniowiecznych (np. Bernard z Clairveaux). Dokładne badania nad hermeneutyką biblijną Jana z Kwidzyna mogą dostarczyć wielu informacji na temat znaczenia *Pisma Świętego* w *Expositio* oraz innych dziełach tego autora⁸⁶. Studium teologii biblijnej mistrza Jana może stanowić inspirację we współczesnej dyskusji na temat odnowy metodologii biblijnej⁸⁷. Podobnie jak wielu autorom średniowiecznym, także Janowi z Kwidzyna udało się uczynić z *Pisma Świętego* duszę teologii, jego interpretację ubogacił treściami patrystycznymi, średniowiecznymi oraz połączyć z ówczesną problematyką duszpasterską⁸⁸.

⁸¹ Herezja i grzech niszczą więź z Głową Kościoła, którą jest Jezus Chrystus., *Expositio*, Artykuł IX, k. 57a–vc.

⁸² M. Borzyszkowski, *Jan z Kwidzyna, Prolog*, s. 61.

⁸³ *Expositio, Prolog*, k. 8vd–9a.

⁸⁴ *Expositio, Prolog*, k. 9vb–c. Na temat pneumatologii Jana z Kwidzyna zob. *Expositio*, Artykuł I, k19a; Artykuł III, k27a; Artykuł VIII, k. 46vc. 50vc.

⁸⁵ Zob. *Expositio*, Artykuł II, k. 22vd–24cd.

⁸⁶ W przygotowaniu do druku znajduje się artykuł autora niniejszego opracowania, M. Karczewski, *Pismo Święte i odwieczne Słowo Boga w Expositio Symboli Apostolorum Jana z Kwidzyna*, *Biblica et Patristica Thorunensia*, 2021.

⁸⁷ Zob. P. Roszak, *Rola Pisma Świętego w średniowiecznej teologii*, „Teologia w Polsce” 12,2 (2018), s. 71–84.

⁸⁸ P. Roszak, *Rola Pisma Świętego*, s. 71 mówi o symfonicznym charakterze teologii średniowiecznej, w której *Pismo Święte* stanowi jej źródło i jest z nią organicznie związane.

Expositio Jana z Kwidzyna stanowi zatem cenne źródło wiedzy z zakresu filozofii, teologii, egzegezy późnośredniowiecznej. Zawiera ono także wskazania o charakterze duszpasterskim i dyscyplinującym, dotyczące szacunku dla Eucharystii, warunków pokuty⁸⁹ i sprawowania pozostałych sakramentów Kościoła. Schemat zawartości obszernego, zróżnicowanego tematycznie dzieła, przedstawił sam autor umieszczając na wstępie tablicę zagadnień, powiązanych z poszczególnymi artykułami *Symbolu Apostolskiego*⁹⁰.

Z pewnością badania nad *Expositio* dostarczą dodatkowych informacji na temat lokalnych wersji nurtów odnowy duchowej, takich jak wspomniana już *devotio moderna*⁹¹. Dzieło może stanowić także cenne źródło dla historyków, literaturoznawców i badaczy, zajmujących się dziedzictwem kulturowym Pomezanii.

ZAKOŃCZENIE

Od momentu publikacji pierwszego, niewielkiego fragmentu *Expositio Symboli Apostolorum* Jana z Kwidzyna minęło ponad pół wieku. W roku 1974 opublikowano obszerny *Prolog* do tego dzieła. Wydarzenie to zostało dostrzeżone w świecie naukowym w wymiarze światowym. Przez dziesięciolecia w opracowaniach encyklopedycznych i słownikowych dotyczących Jana z Kwidzyna *Prolog* był wskazywany jako jedyne drukowane wydanie części *Expositio*. Aktualnie bardzo zaawansowany jest proces przygotowania do druku głównej części dzieła obejmującego wykład dwunastu artykułów wiary chrześcijańskiej. Wydarzenie to z pewnością zostanie odnotowane w środowisku naukowym. Dla duchowych spadkobierców dziedzictwa religijno-kulturowego Pomezanii publikacja *Expositio* oraz jego tłumaczenia na język polski stanowi moment szczególny. Jest to kolejny, szczególny dar, którym kościelne środowisko naukowe związane z Olsztynem dzieli się upowszechniając dzieło Pomezanańczyka. Wiele na tym gruncie zawdzięczamy wysiłkom śp. ks. prof. Mariana Borzyszkowskiego, który propagował wiedzę o Janie z Kwidzyna oraz starał się o rozszerzenie kultu bł. Doroty z Mąków. Przez ostatnie kilkanaście lat możemy karmić się też owocami tytanicznej pracy ks. bp. prof. Juliana Wojtkowskiego, związanej z twórczością Jana z Kwidzyna. Należy żywić nadzieję, że staną się one ziarnem, z jakiego wyrastać będzie coraz pełniejsze poznanie Wszechmogącego, któremu jak ujął to kwidzyński kanonik i teolog „żadna inna moc nie jest równa ani żadna przyczyna nie przekracza”⁹².

⁸⁹ Zob. *Expositio*, Tabula, k. 7 vc.

⁹⁰ Zob. M. Borzyszkowski, *Jan z Kwidzyna, Spis treści wyjaśnienia Symbolu Apostolskiego*, s. 585–590. Dostęp online <https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/sw/issue/view/263/Studia%20Warmi%C5%84skie%205%20%281968%29> (dostęp 22.09.2021).

⁹¹ Zob. M. Borzyszkowski, *Wczesny humanizm w Czechach a „Devotio moderna” w Niderlandach*. (Rec.: E. Winter, *Fruehhumanismus*. Berlin 1964, ss. 239.), *SW* 4(1967), s. 559–562.

⁹² *Expositio*, Art. I, k. 16a.

**EXPOSITIO SYMBOLI APOSTOLORUM JANA Z KWIDZYNA
JAKO ŹRÓDŁO BADAŃ NAD ŚREDNIOWIECZNĄ TEOLOGIĄ
I EGZEGEZĄ BIBLIJNĄ**

STRESZCZENIE:

Przedmiot artykułu stanowi prezentacja *Expositio Symboli Apostolorum* Jana z Kwidzyna (1343–1417) jako źródła badań teologicznych i egzegetycznych. Opracowanie zawiera następujące zagadnienia: 1) Jan z Kwidzyna jako autor *Expositio*; 2) *Expositio Symboli Apostolorum* na tle piśmiennictwa Jana z Kwidzyna; 3) Edycja olsztyńska *Expositio*; 4) *Expositio Symboli Apostolorum* Jana z Kwidzyna jako źródło badań naukowych. Cel artykułu stanowi zwrócenie uwagi na finalizowaną publikację transkrypcji i tłumaczenia na język polski całości dzieła. Jest ona oparta na manuskrypcie średniowiecznym Joannes Marienwerder: *Expositio Symboli Apostolorum* – Rękopis 1977 datowanym na rok 1401 przechowywanym w Bibliotece Gdańskiej PAN. W przygotowaniu publikacji posiłkowano się także manuskryptem 299 n. 163a 0 175b z Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Jest to pierwsze nowożytnie wydanie całości dzieła drukiem.

**JOHANNES MARIENWERDER'S, EXPOSITIO SYMBOLI APOSTOLORUM
AS A SOURCE OF RESEARCH ON MEDIEVAL THEOLOGY
AND BIBLICAL EXEGESIS**

SUMMARY

The article presents the work of Johannes Marienwerder (Jan z Kwidzyna) *Expositio Symboli Apostolorum* as a source of research on medieval theology and biblical exegesis. The study contains four points: 1) Johannes Marienwerder als the autor of *Expositio*; 2) *Expositio Symboli Apostolorum* against the background of other literature of Johannes Marienwerder; 3) the edition of *Expositio* in Olsztyn; 4) *Expositio Symboli Apostolorum* as a source of scientific research. The purpose of the article is to draw attention to the publication of the entire medieval work and his translation in Polish. The basis are the manuscript Johannes Marienwerder, *Expositio Symboli Apostolorum* N. 1977 (1401) from the Biblioteka Gdańska PAN in Gdańsk (Poland) and the manuscript 299 n. 163a 0 175b from the Jagiellonian University Library in Cracow. This is the first modern edition of the entire work in print.

JOHANNES MARIENWERDER'S, *EXPOSITIO SYMBOLI APOSTOLORUM* ALS FORSCHUNGSQUELLE ÜBER MITTELALTERLICHE THEOLOGIE UND BIBELEXEGESE

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel ist der Einführung zur *Expositio Symboli Apostolorum* vom Johannes Marienwerder (1343–1419) gewidmet. Die Publikation enthält vier Punkte: 1) Johannes Marienwerder als Autor von *Expositio*, 2) *Expositio Symboli Apostolorum* und andere Schriften Johannes Marienwerder's, 3) Ausgabe von *Expositio* in Olsztyn, 4) *Expositio Symboli Apostolorum* als Forschungsquelle. Der Anlass des Artikels ist baldige Druckausgabe und polnische Übersetzung der gesamten *Expositio*. Die Basis bilden der Manuskript Johannes Marienwerder, *Expositio Symboli Apostolorum*, Nr. 1977 (1401) aus der Biblioteka Gdańska PAN in Danzig sowie der Manuskript 299 n. 163 a 0 175b aus der Bibliothek der Jagiellonische Universität in Krakau. Es ist erste Druckausgabe des gesamten Werkes in der modernen Geschichte.

BIBLIOGRAFIA

Źródło podstawowe:

Johannes Marienwerder, *Expositio Symboli Apostolorum* (1401), Biblioteka Gdańska Polskiej Akademii Nauk, manuskrypt 1977 (r. 1401); Biblioteka Jagiellońska manuskrypt 299 n. 163a 0 175b.

Pozostałe źródła i ich opracowania:

akta procesu kanonizacyjnego Doroty z Mątów od 1394 do 1521 / z krytycznego wyd. R. Stachnika; A. Birch-Hirschfeld Triller, J. Westpfahl, tłum. J. Wojtkowski, Olsztyn 2014.

Borzyszkowski M., *Jan z Kwidzyna, Spis treści wyjaśnienia Symbolu Apostolskiego (po 1399) (= Tabula)*, SW 5(1968), s. 585–590.

Borzyszkowski, M., *Jana z Kwidzyna Prolog do Expositio Symboli Apostolorum*, (Textus et Studia in historiam theologiae in Polonia excoltae spectantia, II, 2), Warszawa 1974, s. 9–61.

Borzyszkowski M., *Jana z Kwidzyna († 1417) kazanie synodalne „Expergescimini hodie” wygłoszone w Pradze po 1384 roku*, SW 6(1969), s. 509–522.

Borzyszkowski M., *Tekst i problematyka listu Jana z Kwidzyna († 1417) do księcia Austrii Albrechta na temat apostołatu modlitwy i uczynków zasługujących*, „Studia Warmińskie” 16(1977), s. 539–549.

Erklärung der zwölf Artikel des christlichen Glaubens, Ulm 1485.

Jan z Kwidzyna, *Księga Świętych*, tłum. J. Wojtkowski, Olsztyn 2013.

Jan z Kwidzyna, *Siedmiolilie Doroty z Mątów*, tłum. J. Wojtkowski, Olsztyn 2012.

Jan z Kwidzyna, *Żywot Doroty z Mątów*, tłum. J. Wojtkowski, Lublin 2012.

Joannes Marienwerder, *De octo beatitudinibus*, tłum. J. Wojtkowski, wstęp M. Kowalczyk, FT 18(2017), s. 243–272.

Vita Dorotheae Montoviensis Magistri Johannis Marienwerder, opr. H. Westphahl, A. Triller, Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands 1, Köln – Graz 1964.

Wojtkowski J., *Kosmologia Jana z Kwidzyna (Expositio, Art. I)*, *SE* 20(2019), s. 195–198.

Pozostała literatura naukowa:

Bielak W., *Devotio moderna w polskich traktatach duszpasterskich do połowy XV w.*, Lublin 2002.

Biskup R., *O ustroju, strukturze i składzie osobowym krzyżackich kapituł katedralnych w średniowiecznych Prusach*, w: *Studia z dziejów Diecezji Pomezańskiej w 775. rocznicę jej utworzenia. Materiały z V Sympozjum Dorotańskiego w Kwidzynie (23.06.2018)*, red. J. Liguz, Pelpin 2020, s. 101–117.

Borzyszkowski M., *Wczesny humanizm w Czechach a „Devotio moderna” w Niderlandach*. (Rec.: E. Winter, *Fruehhumanismus*. Berlin 1964, ss. 239.), *SW* 4(1967), s. 559–562.

Borzyszkowski M., *Problematyka filozoficzna i teologiczna w twórczości Jana z Kwidzyna (1343–1417)*, *SW* 5(1968) s. 111–199; *SW* 6(1969), s. 85–171.

Borzyszkowski M., *Błogosławiona Dorota z Mątówów i jej droga na ołtarze Pańskie*, *SW* 14(1977), s. 517–537.

Borzyszkowski M., *Błogosławiona Dorota z Mątówów*, Olsztyn 1984.

Borzyszkowski M., *Życie duchowe bł. Doroty z Mątów Wielkich*, w: *Epoka i życie błogosławionej Doroty z Mątów*, red. J. Wiśniewski, Elbląg 1996, s. 73–82.

Charytka, A., *Dorothea di Montau un modello di santità mistica in Prussia alla fine del Medioevo*, Roma 2010.

Elliot D., *Authorizing a life: The collaboration of Dorothea of Montau and John Marienwerder*, w: *Gendered voices: Medieval saints and their interpreters*, red. C.M. Mooney, Philadelphia 1999, s. 186–191.

Glauert M., *Das Domkapitel von Pomesanien*, *Prussia Sacra* 1, Toruń 2003, s. 486–494.

Hartmann S., *Bridal mysticism and the politics of the Anchorhold: Dorothy of Montau*, w: *Anachoritism in the Middle Ages: texts and traditions*, red. C. Innes-Parker, Cardiff 2013, s. 101–113.

Hipler F., *Meister Johannes Marienwerder und die Klausnerin Dorothea von Montau*, *ZGAE* 3(1864–1866), s. 166–299.

Hipler F., *Johannes Marienwerder, der Beichtvater der seligen Dorothea von Montau*, *ZGAE* 29(1956–1960), s. 1–92 (opr. H. Schmauch und J. Westpfahl).

Hörner P., *Dorothea von Montau: Überlieferung – Interpretation. Dorothea und die osteuropäische Mystik*, Information und Interpretation 7, Frankfurt a. M. 1993.

Kaliszuk J., *Johannes Marienwerder*, w: *The Encyclopedia of the Medieval Chronicle*, red. G. Dunphy, Leiden – Boston 2010, s. 1081.

Karczewski M., *Symbolika orla we wprowadzeniu do Żywota Doroty z Mątów*, w: *Vivat Pomesania! Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. dr. hab. Janowi Wiśniewskiemu, Dziejopisowi Pomezanii w 40-lecie święceń kapłańskich i 65. urodzin*, red. S. Ewertowski, M. Karczewski, M. Żmudziński, Olsztyn 2015, s. 266–275.

Karczewski M., *Teksty biblijne w Żywocie Doroty z Mątów mistrza Jana z Kwidzyna*, w: *Beata Dorothea Montoviensis, Prusiae Patrona. 40. rocznica zatwierdzenia kultu błogosławionej Doroty z Mątów Wielkich*, red. W. Zawadzki, Kwidzyn 2017, s. 114–123.

Kowalczyk M., *Aspekty teologiczne objawień bł. Doroty z Mątów według „Liber de Festis” Mistrza Jana z Kwidzyna*, w: *Veritas Christi Liberat. Księga pamiątkowa ku czci Księdza biskupa Jacka Jezierskiego w 65. rocz. urodzin, 40. rocz. kapłaństwa i 20. rocz. biskupstwa*, red. K. Parzych-Blakiewicz, P. Rabczyński, J.M. Wojtkowski, Olsztyn 2014, s. 377–388.

- Kowalczyk M., *Charakterystyka doświadczeń mistycznych bł. Doroty z Mąków na podstawie historycznych źródeł autorstwa Mistrza Jana z Kwidzyna*, SW 51(2014), s. 95–107.
- Krupa A.B., *Jan z Kwidzyna*, w: *Epoka i życie błogosławionej Doroty z Mąków*, red. J. Wiśniewski, Elbląg 1996, s. 91–96.
- Kujawska-Komender T., *Wstęp do badań nad pismami Doroty z Mąków*, „Nasza Przeszłość” 5(1957), s. 84–132.
- Kuuliala J., *Disability and Religious Practices in Late Medieval Prussia: Infirmary and Miraculous in the Canonization Process of St. Dorothea of Montau (1404–1406)*, w: *Lived Religion and the Long Reformation in Northern Europe c. 1300–1700*, red. S. Katajala-Pelomaa, R.M. Toivo, Leiden – Boston 2017, s. 46–74.
- Küenzlen F., *Sprechen und der Sprecher in Das Leben der heiligen Dorothea des Johannes Marienwerder*, „Oxford German Studies” 39(2010), s. 160–180.
- Kwiatkowski S., *Wpływ doktryny Jana Taulera na hagiograficzną sylwetkę Doroty z Mąków w piśmiennictwie Jana z Kwidzyna*, w: *Balticum. Studia z z dziejów polityki, gospodarki i kultury XII–XVII wieku ofiarowane Marianowi Biskupowi w 70. rocznicę urodzin*, red. Z.H. Nowak, Toruń 1992, s. 189–196.
- Lang A., *Heinrich Totting von Oyta*, w: *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 8, Berlin 1969, s. 426.
- Majewska A.E., *Aktualność wskazań błogosławionej Doroty dla człowieka XXI wieku*, SPelp 53(2019), s. 291–303.
- Mentzel – Reuters A., *Das pomesanische Domkapitel als literarisches Zentrum. Der Fall des Prager Magisters Johannes Marienwerder*, w: *Deutschsprachige Literatur des Mittelalters im östlichen Europa: Forschungsstand und Forschungsperspektiven*, red. R.G. Päsler – D. Schmidtke, Heidelberg 2006, s. 157–175.
- Mossmann S., *Dorothea von Montau and the Masters of Prague*, „Oxford German Studies” 39/2(2010), s. 106–123.
- Nieborowski P., *Die Selige Dorothea von Preussen. Ihr Heiligsprechungsprozess und ihre Verehrung bis in unsere Zeiten*, Breslau 1933.
- Rossmahn H., *Johannes Marienwerder, ein ostdeutscher Theologe des späten Mittelalters*, „Archiv für Kirchengeschichte von Böhmen–Mähren–Schlesien“ 3(1973), s. 221–251.
- Rozzak P., *Rola Pisma Świętego w średniowiecznej teologii*, „Teologia w Polsce” 12,2 (2018), s. 71–84.
- Samerski S., *Dorothea und kein Ende. Bemerkungen zur Prozess- und Kultgeschichte der hl. Dorothea von Montau*, w: *Cura animarum. Seelsorge im Deutschordensland Preußen*, Forschungen und Quellen zur Kirchen- und Kulturgeschichte Ostdeutschlands 45, wyd. S. Samerski, Köln – Weimar – Wien 2013, s. 200–216.
- Sauerbaum A., *„O wie gar wundirbar ist dis wibes sterke!“: Discourses of Sex, Gender, and Desire in Johannes Marienwerder’s Life of Dorothea von Montau*, „Oxford German Studies” 39/2(2010), s. 181–197.
- Sauerbaum A., *„A room with a view“: zur Spannung zwischen Kontemplation und Leben in der Welt in den Dorotheenviten des Johannes Marienwerder*, w: *Musse im kulturellen Wandel: Semantisierungen, Aenlichkeiten, Umbesetzungen*, red. B. Hasebrink, Linguae & Litterae 35, Berlin 2014, s. 131–151.
- Schleiff A., *Die Bedeutung Johann Marienwerders für die Theologie und Frömmigkeit im Ordenstaat Preussen*, „Zeitschrift für Kirchengeschichte“ 60(1941), s. 50–60.
- Stachnik R., *Zum Schrifttum über die selige Dorothea von Montau*, ZGAE (1939), s. 231–241.
- Stargardt U., *Dorothy of Montau*, w: *Medieval Holy Women in the Christian Tradition c. 1100 - c. 1500*, red. A. Minnis – R. Voaden, Brepols collected essays in European culture 1, Turnhout 2010, s. 475–496.
- Stegmüller F., *Repertorium biblicum medii aevi*, Bd. 1–11, Madrid 1950–1980

- Triller A., *Der Kanonisationsprozess Dorotheas von Montau (1394–1405) als Quelle zur alt-preussischen Kulturgeschichte und Volkskunde*, in: *Preussenland und Deutscher Orden. Festschrift für Kurt Forstreuter zur Vollendung seines 60. Lebensjahres (Ostdeutsche Beiträge aus dem Göttinger Arbeitskreis, 9)*, hrsg. H. Kraus u. a., Würzburg 1958, s. 311–343.
- Tráška J., *Repertorium biographicum Universitatis Pragensis praehussiticae 1348–1409*, Prag 1981.
- Wenta J., *Jan z Kwidzyna*, w: *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, red. S. Gierszewski, Z. Nowak, t. II, Gdańsk 1994, s. 288–289.
- Westphaelinger A., *Der Mann hinter der Heiligen: Die Beichtväter der Elisabeth von Schönau, der Elisabeth von Thüringen und der Dorothea von Montau*, Krems 2007.
- Westphal H., *Johannes Marienwerder*, w: *Altpreußische Biographie*, opr. Ch. Krollmann, Band 1, Königsberg 1941, s. 305–306.
- Wiśniewski J., *Bł. Dorota z Mątów Wielkich w pomezzańskim Kwidzynie (1391–1394–XXI w.)*, „*Studia Elbląskie*” 14(2013), s. 271–288.
- Wiśniewski J., *Niektóre aspekty pobożności błogosławionej Doroty z Mątów*, w: „*Kwidzyńska rekluza*”. *Uniwersalne i regionalne przejawy kultu bł. Doroty z Mątów Wielkich*, red. J. Hochleitner, Kwidzyn 2014, s. 53–76.
- Wiśniewski J., *Środowisko społeczne życia bł. Doroty z Mątów*, w: *Beata Dorothea Montoviensis Prussiae Patrona. 40. rocznica zatwierdzenia kultu błogosławionej Doroty z Mątów Wielkich*, red. W. Zawadzki, Kwidzyn 2017, s. 64–79.
- Zawadzki W., *Synteza i charakterystyka bibliografii o bł. Dorocie z Mątów Wielkich*, w: *Beata Dorothea Montoviensis Prussiae Patrona. 40. rocznica zatwierdzenia kultu błogosławionej Doroty z Mątów Wielkich*, red. W. Zawadzki, Kwidzyn 2017, s. 129–152.
- Żukowska K., *Intymna ścieżka. Późnośredniowieczna pobożność jako kontekst dla Reformacji*, „*Zagadnienia Rodzajów Literackich*” LX, z. 4 (2017), s. 159–173.

Strony internetowe:

<https://cuni.cz/UK-103.html> (dostęp 15.07.2021)

<https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/sw/issue/view/263/Studia%20Warmi%C5%84skie%205%20%281968%29> (dostęp 22.09.2021).

Digitale Bibliothek – Münchener Digitalisierungszentrum (MDZ), BSB-Ink: E-88 (dostęp 15.08.2021).